

*О.М.Машкін
(Київ)*

**МАТЕРІАЛИ ФОНДУ МАЛОРОСІЙСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО
ПРАВЛІННЯ ЦДІАК ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ
наприкінці XVIII – на початку XIX ст.**

Оскільки предметом вітчизняної історії є минувшина, цілком природно, що дана наука при вивченні останньої спирається на аналіз статистичних матеріалів з тієї чи іншої теми, періодичної преси, а також свого власного надбання, тобто монографій та статей учасників самого процесу пізнання. Однак найважливішою ланкою у цьому плані є, безумовно, архіви, без залучення яких годі й сподіватися навіть на мінімальну об'єктивність дослідження.

Як відомо, архівні документи – це своєрідні відбитки різних епох, створені ними самими, котрі, уникнувши руйнівного впливу часу, дійшли до наших днів. Різні за змістом і формою, всі вони, проте, несуть у собі ритм справжнього життя, вловити який – головне завдання історика.

Самим визначним сховищем архівних документів нашої країни є сьогодні Центральний державний архів України в Києві (ЦДІАК). Увібравши у себе послідовно колекції архівів Історико-археологічного товариства Харківського університету (1880-ті рр.) й Київської археографічної комісії для розбору древніх актів (початок 50-х рр. XIX ст.), цілої низки столичних та місцевих архівів колишньої УРСР, ЦДІАК, почавши діяти в нинішньому вигляді з 1 березня 1944 р., включає у себе більш ніж 4 млн. справ, тематично розподілених на 140 фондів, вагому частку яких становлять матеріали саме того хронологічного відтинку, котрий насамперед нас цікавить.

Від часу, коли відбувався процес консолідації території нинішньої України в межах однієї держави – Російської імперії, у ЦДІАК зберігаються справи Кошу Запорізької Січі, чотирьох гарнізонних, десяти полкових і 87 сотенних канцелярій Подніпров'я, тринадцяти воєводських Слобожанщини, Київської, Воронежської, Белгородської, Слобідсько-Української, Новоросійської й ще дев'яти провінційних, II Малоросійської колегії, канцелярії Малоросійського, Харківського, Воронежського, Київського, Подільського, Волинського генерал-губернаторів, восьми намісницьких правлінь, 34 ратуш, 62 магістратів, 82 гродських земельних, повітових, підкоморних, полкових, генеральних, Військового, Малоросійського, Київського судів, ін. Однак особливе місце при цьому, як за кількістю напрацьованих у межах однієї установи матеріалів (6655 справ), так і за значенням займають фонди Малоросійського губернського правління: 1336 ЦДІАК та 635 його Харківської філії.

Початок формування припадає на 1795-1796 рр., коли, замість зліквідованих Чернігівського й Новгород-Сіверського намісництв катерининської доби, за наказом імператора Павла I було створено Малоросійську губернію в складі майбутніх Чернігівщини і Полтавщини з власною системою

адміністративних, господарських та судових органів. Тоді ж з'явилася й посада головного губерньського архіваріуса, в обов'язки якого входило уважно стежити за всім діловодством правління як центрального органу місцевої влади, впорядковувати відпрацьовані документи у спеціальні папки – зберігати їх, “если, паче чаяния, могут понадобится впредь”¹. Останні ж матеріали датуються початком 1802 р., коли замість єдиної Малоросійської губернії з'явилися відповідно Чернігівська та Полтавська (що, ясна річ, привело до кардинальної зміни самої системи нагромадження документації). Від такого вельми короткого проміжку часу існування Малоросійської губернії (менш ніж 5 років), коли нею послідовно керували дійсні статські радники М.К.Миклашевський, О.Я.Бакуринський і барон І.В.Френздорф, до нас дійшло, як уже зазначалося вище, майже 6700 справ (тобто, майже 1300 їх відкладалися у середньому на полицях щорічно, причому кожна часто в декілька тисяч сторінок), що свідчить про вельми високу професійну діловитість тогочасного місцевого чиновництва (та й як могло бути інакше у період активного осмислення наслідків реформ Петра I, в часи освоєння нових, щойно приєднаних територій, зокрема на Чорноморському узбережжі.

Аналізуючи документальні багатства даних фондів, можна дійти до висновку про те, що, незважаючи на кількісне розмаїття справ у них, всі вони чітко розподіляються на декілька компактних груп, кожна з яких має свій, тільки їй властивий внутрішній зміст. До першої належать протоколи засідань правління, до другої – журнали вхідних та вихідних документів, до третьої – доповідні записки самих губернаторів, до четвертої – різного роду статистичні матеріали й описи (включаючи демографічні нариси місцевостей і свідчення про ціни), до п'ятої – справи про нагородження службовців губернії, їх посадові підвищення й заохочення, до шостої – так зване “різне”, що вміщує в себе широкий спектр документів – від приватних скарг та суперечок за маєтки до характеристик окремих осіб і цілих національно-релігійні груп населення. Питання ж про те, наскільки та чи інша з них може бути корисною саме для дослідника іноземного впливу на економіку України, ми будемо намагатися розв'язати нижче.

Звернемося до вхідних і вихідних документів. Це класичне породження службової бюрократії зовсім не привертало до себе увагу істориків, незважаючи на те, що лише у 1336 фонді воно становить до 50 одиниць зберігання (або 1/6 усіх справ його). Здебільшого кожна така справа це канцелярська книга стандартного формату з паперу білого або голубого кольору, в шкіряній чи картонній палітурці, сторінки якої розподілено на такі графи: порядковий номер зареєстрованого документа, його назва за змістом, коли надійшов до правління й коли був відправлений до виконання. Працювати з ними важко як з точки зору графологічної, так і за змістом, що іноді просто вбиває своєю сухістю. Проте з врахуванням досить-таки низького проценту вцілілості документів кінця XVIII ст., журнали вхідних та вихідних паперів Малоросійського губерньського правління набувають неабиякої цінності вже хоча б як носії нерідко єдиної (хай і лапідарної) згадки про ту чи іншу подію, явище, факт, котра (ще раз підкреслимо це!) не зустрічається, як правило, більше ніде. Зокрема, лише там ми знайшли декілька десятків нових, неслов'янських прізвищ тогочасних чиновників правління з зазначенням їх посад згідно з Табелем про ранги. А хіба не є історичним надбанням вміщені тут фрази типу: “Про володіння німцем Гутманом млином у м-ку Золотоноші” або “Подання іноземця Вільмайера про відкриття ним винокурні в районі хутора Борщагівка”, тим більше, що споминів ні про

першого, ні про другого не знайдено більше в жодній, навіть самій детальній, економічній енциклопедії. Звичайно, ми не маємо ніякої гарантії того, що дані згадки вийдуть за межі простої фіксації з подальшим закріпленням у часі, однак нехтувати джерелом, що несе у собі первинну інформацію про перебування вихідців з Європи в Україні, також не можемо.

З перших днів існування Малоросійської губернії почало діяти й її правління в складі самого губернатора, його перших заступників, їх найближчих помічників та цілого штату спеціально підготовлених чиновників. Воно регулярно збиралося на свої робочі засідання, де розглядалося і вирішувалося широкіше коло питань місцевого, регіонального й навіть загальноімперського рівнів. Кожен результат таких сесій фіксувався письмово у вигляді протоколів, багато з яких, на щастя, і нині доступні для вивчення.

Протоколи засідань Малоросійського губернського правління (в 1336 фонді їх збереглося понад 10 тис., зброшурованих ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст. у 30 справ по 500 – 1900 сторінок кожна) цінні для історика перш за все своєю конкретністю. Кожен з них має власну назву, самостійну або складену за змістом документа. Коротка преамбула сповіщає, реакцією на який запит (або рапорт) котрої з місцевих установ (чи кого з приватних осіб) було конкретне зібрання правління, а отже, й як було укладено розглядуваний протокол, коли і ким підписано. Далі, після слів “правління наказало”, йшов детальний виклад рішення губерньської влади, її компетентна відповідь на поставлені життям проблеми.

Насамперед протоколи дають змістовну уточнюючу інформацію щодо великої групи іноземців, які перебували тоді в регіоні та мали певне відношення до його економічного життя. Так, спеціалісти-мистецтвознавці добре знають італійського архітектора А. Ферарі (Ферарія), який щонайменше впродовж січня-вересня 1798 р. працював за фахом у деяких маєтках Волині й сам мав тут земельні угіддя. Однак мало кому відомо, що ця поважна особа саме тоді притягалася до карної відповідальності за порушення законодавства Російської імперії про володіння кріпаками. Ім'я Ферарі в матеріалах правління зустрічається у зв'язку з листуванням між волинським цивільним губернатором, статським радником Г.П.Гревсом і його малоросійським колегою, дійсним статським радником М.П.Милорадовичем, із змісту якого випливає, що даний уроженець Апенін, пообіцявши волю та подорож до Рима переманив до себе чужого кріпака М.Г.Ултаєва².

Приблизно те ж саме можна сказати й про грецьку общину м. Ніжина. З одного боку, вищезазначені протоколи дозволяють значно розширити нині відомий історикам персональний склад її доданням більше ніж 90 нових прізвищ (найпомітнішими з яких були П.Кирилов, П.Судиклеєв, П.Еліат, І.Христовулов, А.Чернецький, І.Кондакія, О.Попов, О.Милитієв, П.Дове, І.Киризеєв, М.Аграфіотов, І.Греков, Г.Андріанопольський та ін.), а з іншого, – містять згадки про спекуляції й звичку несплати боргів, що процвітали в їх середовищі³, руйнуючи уявлення про греків, як благородних православних купців. І нарешті, маємо дещо нове з практики дипломатичних відносин. Так, коли через південне Подніпров'я до Санкт-Петербурга проїжджав посол Османської Порти, в українських губерніях його супроводжували (відповідаючи за забезпечення гостей усім необхідним) так звані “фуляти” з числа місцевих козаків⁴.

Використовуючи протоколи, маємо змогу деталізувати також діяльність у регіоні представників багатьох обрусілих родин, котрі в зазначений проміжок часу становили вагомий процент серед регіональної знаті. Наприк-

лад, старшинський рід Миклашевських, що походив з території нинішньої Югославії, був відомий в Україні вже наприкінці XVI ст., а доля головної гілки його добре прослідковується з допомогою джерел також через 200 років. Однак лише папери Малоросійського губернського правління проливають світло на численні побічні відгалуження цієї сім'ї, привертаючи увагу дослідника до того факту, що деякі з Миклашевських досить довго обіймали ряд виборних посад на Чернігівщині та зокрема – маршалів Стародубського повіту (причому збереглися особисті рапорти їх, присвячені вирішенню тих чи інших питань економічного життя зазначеної місцевості)⁵.

В 1795-1797 рр. у своєму маєтку в с. Нехристівка Пирятинського повіту проживав й уродженець Хорватії, відставний російської служби генерал-майор Г.І.Горват (котрий і помер там 18 листопада 1798 р.)⁶.

Подібне стосується й Милорадовичів – російської дворянської фамілії сербської крові, згадку про чотирьох представників якої маємо вже в межових списках земель Великої та Малої Русі від 7155 (1545) р.⁷ На жаль, сучасному читачеві більш-менш відомий лише один з її носіїв – граф Михайло Андрійович, наступник М.І.Кутузова на посаді Київського військового губернатора (1812 р.), герой Вітчизняної війни з Наполеоном, Санкт-петербурзький генерал-губернатор, підступно вбитий масоном-терористом Каховським на Сенатській площі столиці 14 грудня 1825 р. Проте архіви свідчать, що цей рід мав глибокі коріння на Слобожанщині. Так, за даними другої половини грудня 1797 р., той же М.А.Милорадович, ще будучи гвардії капітаном і працюючи у губернській карній палаті, володів землею й кріпаками поблизу містечка Вороньки Лубенського повіту. В січні 1799 р. колезький асесор В.Милорадович розпоряджався 30 селянами, хутором, млином, сінокісними угіддями у містечку Груня та в с. Проценківщина Зеньківського повіту. Надвірний радник, поміщик Гадяцького пов. І.Милорадович до самої своєї смерті від тяжкої хвороби 2 липня 1795 р. обіймав посаду судді Чернігівського совісного суду. І, нарешті, батько їх, генерал-поручик А.С.Милорадович, очолював Чернігівське намісництво напередодні реформування його у Малоросійську губернію⁸.

Фонд 1336 зберігає згадку й про ще один славетний сербський рід – Домонтовичів тих самих, котрі у другій половині XVII ст., впродовж майже року, після арешту гетьмана Д.Многогрішного, разом з декількома представниками інших старшинських родин управляли краєм (і фактично вручили клейноди І. Самойловичу 17 червня 1672 р.). Щоправда, в умовах нового часу реальний вплив цієї сім'ї на хід справ у регіоні дещо підупав: наприклад, П.Домонтович, маючи звання поручика, виконував обов'язки лише чернігівського земського справника, паралельно арендуючи млин у с. Борисоглібське Чернігівського повіту, а С.Домонтович, домовласник м. Прилуки та поміщик с. Сорочинці на Ніжинщині, працював у місцевому нижньому суді⁹.

З менш відомих українських сербів дізнаємося про С.Сербиновича, людину вельми амбітну й владну, начальника поліції в містечку Сміла Конопотського повіту; Ф.Гирчича, колезького протоколіста з Лохвиці, котрий досить вдало тримав на сезонному відкупі Ярмаркову площу свого рідного міста; відставного генерал-майора О.Неранчича, звинуваченого в протизаконному використанні робочої сили 7 солдатів розквартированого в Полтаві Нарвського драгунського полку¹⁰.

Значно розширюється наша уява і про натуралізованих німців. Так, нині навіть учні 9-го класу середньої школи знають прізвище І.Мартоса – уродженця Чернігова, академіка Санкт-Петербурзької академії мистецтв, автора

пам'ятників К.Мініну та М.Пожарському на Красній площі у Москві, градоначальнику Одеси Е.Рішельє, надгробків гетьману К.Розумовському в Батурині й генерал-губернатору П.Рум'янцеву у Києві. Але завдяки тільки вищезгаданому типу архівних джерел ми маємо всі підстави стверджувати, що на цих сторінках вперше в українській історичній науці вводяться в обіг факти про життя таких його дядьків і племінників, як Ф. Мартос поміщик Лубенського повіту, котрий загинув від рук бандитів у листопаді 1798 р., П. Мартос роменський землевласник і винокур, Я.Мартос – пирятинський підстароста й суддя¹¹.

З протокольної частини фонду дійшли до нас і детальні біографії щонайменше двох представників німецької дворянської родини Шенертів – Івана та його сина Христофора, відповідно підполковника й майора кавалерії, з вказівками щодо імен їх дружин і кількості дітей, а також згадка про те, що зі смертю у лютому 1799 р. Ольги Цвімітіз її родина осілих на Україні баварців благородного походження припинила своє існування в межах Хорольщини¹².

У той же час зафіксовані старанним пером губернського протоколіста перед нами з п'ятьма віків виринають постаті, про які ми дотепер зовсім не мали гадки. Зокрема історик-біографіст, якого цікавить тема “Іноземці в Україні”, познайомившись з результатами діяльності Малоросійського правління, збагатить свою картотеку цілою низкою нових імен, серед яких будуть: О.Шиц – прапорщик, поміщик-підприємець з півдня Катеринославського намісництва, П.Сльоз майор, землевласник з містечка Сенчі; П.Луст – надвірний радник, володар одного з винних трактирів у містечку Бориспіль, який він силою відібрав у своєї сусідки М.Н.Гаркавенко; П. фон ден Брінкен ротмістр, господар величезного маєтку з кузнями й винокурнею в Прилуцькому повіті; І.Мейє полковник, котрий мав у власності вигони на околицях Золотоноші; статський радник, киянин І.Корб, всі намагання якого відкрити власну мануфактуру закінчилися значними (до 2 тис. крб.) боргами, що після передчасної смерті чоловіка 22 червня 1798 р. лягли на плечі його дружини Т.Корб; генеральша О.Перет, господарка солодовні в Кременчуку; генерал-майор у відставці, кременчуцький землевласник Г. фон-Сталь; теж генерал-майор, поміщик Ніжинського повіту єдиний на весь останній кавалер військового ордену Святого Великомученика Георгія О.Сльоземан; Х.А.Гейзер, штаб-лікар та латифундист Лубенського повіту; поручик В.Пасек орендатор поштової станції “Козелець” й т.ін.¹³. Для всіх, хто займається вивченням кадрового складу поліції Російської імперії, котра за часів царя Павла I контролювала економіку країни, певне, цікаво буде дізнатися, що нащадок вихідців з Німеччини П.Брант був городничим у м. Лохвиця, а П.К.Афендик – земським справником Київського повіту. Дослідникам вітчизняної системи державного управління, може, знадобитися згадка про те, що барон І.В.Френздорф дійсний статський радник і кавалер ордену Святого Іоанна Іерусалимського обіймав посаду малоросійського цивільного губернатора; генерал-майор І.П.Кнобель – начальника Шосткінського порохового заводу; генерал-майори Ф.Вігель, А.Тернер та В.Массе – комендантів Херсона і Києва¹⁴. Крім того, принцеса К.П. фон-Голштейнбек володіла слободою Шипкіне на Харківщині¹⁵.

Деякі уточнення можна внести й стосовно болгар. Попри те, що традиційним ареалом розселення їх у краї залишалось щойно приєднане Північне Причорномор'я, архівні джерела вказують, по-перше, на наявність серед представників цього народу плеяди натуралізованих військовослужбовців, а по-друге, – на досить сталий прояв у їх середовищі торговельно-підприємницьких традицій і в межах інших регіонів України. Наприклад, у родині Болгаринових,

котра мешкала під Полтавою, як мінімум, три покоління чоловіків служили у козачих частинах імператорської армії в чинах капітанів, хорунжих та навіть полковників (маючи, звісна річ, у власності, як винагороду за службу маєтки й земельні наділи). Вєсь Кременчук XVIII ст. знав сім'ю купців Софієвих, один з представників якої – Іван Христофорович, навіть входив до першої гільдії (щоправда, певна частина капіталів його зароблена була, очевидно, не зовсім чесно: так, 16 листопада 1798 р. прислуга І.Софієва опинилася за ґратами після того, як урядник схопив її на спробі пронести у місто корчемне вино). А мешканець Бахмута (негоціант II-ї гільдії) А.Дікаогеоргієв вів широку, не тільки внутрішню, а і зовнішню торгівлю сіллю з тамтешніх родовищ¹⁶. Продовжуючи уточнення на рівні персоналій, зазначимо, що протоколи засідань Малоросійського губернського правління містять згадки про вихідця з Апенінського півострова, роменського повітового лікаря й землевласника А.Італінського, його сестер Ганну (після заміжжя – поміщиця Лісовська) та Анастасію; уродженця Швеції, колезького радника і гендляря П.Паульссона та його дружину Беату, котра після смерті чоловіка 25 серпня 1795 р., спираючись на допомогу глухівської поліції, почала активно займатися вексельно-борговими справами небіжчика; бунчукового товариша й поміщика Павлоградського повіту Катеринославщини, валаха Ф.Думітрашка, мадьяра О.Бартоша засідателя одного з нижчих дворянських судів губернії, власника пивоварні в Глухові; українського “француза”, підполковника у відставці, кременчужанина М.Гайоса, котрий існував з того, що позичав під проценти стороннім особам вельми значні (до 2 тис. крб. разово) грошові суми¹⁷.

У руслі теми, що нас цікавить, не менш важливим джерелом є і комплекс документів (лише в фонді 1336 ЦДІАК – до 10 справ загальним обсягом у кілька тисяч сторінок), в яких фіксуються ті чи інші аспекти пересування чиновників правління по службовій драбині. Часто-густо вони мають різні назви – “Подання в урядовий Сенат”, “Рапорти місцевих інстанцій у правління з приводу заохочення своїх співробітників”, “Заяви самих чиновників з проханнями про підвищення” тощо, однак їх об'єднує чітко виражена тематична спільність.

Так, у всіх цих справах зберігаються власноручно написані клопотання посадовців про присвоєння кожному з них чергового звання або ж про переведення на наступну за рангом щабель, в яких автори окреслюють етапи своєї кар'єри за останні 10-15 років з моменту написання заяви. Реагуючи на кожен з таких вимог, правління приймало по ній те чи інше рішення, яке в чернетках (або переписані набіло) збереглося до наших днів. У багатьох випадках, однак, діловодство не обмежувалося лише індивідуальною запискою, а до неї додавалися ще офіційний рапорт тієї місцевої інстанції, де працював подавач, з висновком про те, що він вартий підвищення, або завірена губернським дворянським зібранням грамота про його благородне походження, чи то складені за повною формою того часу службові атестати, списки представлених до нагород та послужні листи. Інформаційну наповненість останніх важко переоцінити, бо саме в них, поряд із зазначенням прізвища, ім'я і по-батькові того, кому присвячено документ, вказувався вік хазяїна на момент його укладення (тобто, дослідник має унікальну можливість встановити рік народження багатьох людей), соціальне походження особи, її майновий стан (скільки й де має земель, кріпаків, прислуги), місце в “службовій драбині” (де, з якого по який час працював, чи був під арештом, судом, у відпустці, у військових походах), родинний стан (жонатий чи ні, якщо так – то на кому, є діти чи ні, якщо є, то скільки їх, стать, вік). Звичайно, при створенні подібного роду

складних формулярів можливі численні суб'єктивні помилки; не виключено, що деякі залучені нами з них біографічні дані не знайдуть підтвердження у ході подальших досліджень (або будуть спростовані). Однак усе ж таки, як нам здається, введення в науковий обіг такого значного масиву нових матеріалів, навіть при максимальній критичності підходу до них, лише поглибить наше уявлення про вітчизняне минуле.

Як і раніше, спочатку звернемо увагу на вихідців з південно-слов'янських земель. У порівнянні з протоколами губернського правління даний тип джерел дає вченим не тільки чимало нового стосовно тих сімей, про які вже йшлося вище, а й знайомить з долею багатьох раніше не згадуваних родин. Так, додатково дізнаємося, що Павло Миклашевський у листопаді 1798 р. був депутатом Новгород-Сіверського зібрання від Стародубського повіту. Окрім В. та М.А.Милорадовичів, знаходимо додаткові відомості про Андрія Степановича (помер не пізніше 24 серпня 1797 р.), Петра Степановича (з липня 1782 р. – командир бригади, за даними грудня 1798 р. – генерал-майор; брат попереднього) і Павла (депутат Чернігівської дворянської комісії від Прилуцького повіту). Значно розширюються наші уявлення й про рід Домонтовичів, головним чином завдяки тому, що саме у фонді 1336 було знайдено детальні біографії Павла Володимировича (1755 року народження, дворянин, мав трьох дітей, дружину Феодосію, володів 64 кріпаками в Чернігівському та Козелецькому повітах, працював у суді), Степана (народився в 1769 р., послідовно – вахмістр, корнет, поручик, мав 49 селян, судовий чиновник), Івана Першого (нар. у 1777 р.), Івана Другого (з 1779 р.), Якова (1780 р. народження, губернський регістратор правління), Василя і Романа Домонтовичів. Вдається також реставрувати наступне після С.Сербиновича (див. вище) покоління й цієї сім'ї, представлене Іваном (народився у 1768 р., володів 6 кріпаками в Новгород-Сіверському повіті, губернський реєстратор Сосницького нижнього земського суду) та Василем (жив у м. Хоролі, з 1801 р. – в штаті центральної губернської адміністрації) Степановичами. Водночас дізнаємося, що чиновник ІХ класу Олександр Райкович виконував функції переяславського городничого¹⁸.

Подання про підвищення у чинах значно розширюють відомості й про місцевих німців. Наприклад, з роду Мартосів, окрім Федора, до нас дійшли свідчення про Андрія (колезький асесор, лубенський поміщик, мав дочку Мар'яну, котра, за станом на липень 1800 р., вийшла заміж за А.М.Значка-Яворського), його сина Тимофія (1780 р. народження, працював спочатку в Лохвиці, потім – у Лубнах, ще пізніше в Чернігові, де володів млином), Іллю та Івана Григоровича (народився у 1776 р., з 1793 р. – на службі спочатку в Лохвиці, потім – на Чернігівщині)¹⁹.

До деякої міри відтворенню підлягає й доля дворянської сім'ї Рейх. Зокрема Степан Рейх (нар. у 1736 р.) був нагороджений за військову доблесть ще Імператором Петром III-м землями в с. Топалівка Новгород-Сіверського повіту. Його старший син Яків (1765 р. народження, губернський канцелярист, працював спочатку у Кролевецькому повітовому суді, а з 10 листопада 1798 р. – в Малоросійському дворянському зібранні, мав дочок Надію та Єлизавету), значно розширив, з одного боку, сімейний земельний фонд, а з іншого – збільшив кількість кріпаків у маєтку з 63 до 147 чол. Він же відкрив тут невеличку гуральню, використовував вдосконалені агрономічні знаряддя, органічні добрива, опікувався експериментальним впровадженням технічних культур. Брат останнього, Михайло (народився 1780 р.), переїхавши наприкінці травня 1797 р. на службу до Чернігова, успішно поєднував посаду губернського реєстратора з вдалою підприємницькою діяльністю²⁰.

Аналогічно, але в межах Козелецького повіту, склалося життя родини Афендиків. Виходець з Ганновера у третьому поколінні, Корній Афендик в 1790 р. вже мав у Росії чин прем'єр-майора, маєтності у Старій Басані, а також посідав крісло заступника голови Остерського земського суду. Павло Корнійович Афендик, розпочавши службу в 15-літньому віці полковим канцеляристом (1778 р.), продовжував її у лейб-гвардії Преображенському полку, в Київській казенній палаті казначеєм і, нарешті, з 5 травня 1797 р. став повітовим земським комісаром. Весь час, який ми за допомогою документів фонду 1336 мали змогу слідкувати за його долею, П.К.Афендик був вправним господарем: так, у 1799-1800 рр. кількість жителів у його басанській економії сягнула 122 чол., а загальні справи в ній йшли більш ніж блискуче (незважаючи на викликаний потребами кар'єри переїзд її господаря у 1802 р. до Гадяча)²¹.

Якщо масовій статистиці, навіть у разі охоплення широкого кола питань, властива все ж таки певна поверховість, то архівні документи глибоко розкривають кожен конкретну ситуацію. В нашому випадку це ілюструється вже хоча б тим, що й по відношенню до здавалося б звичайних громадян знаходимо у них дані, для сучасного дослідника далеко непересічні. Зокрема лише звідси ми дізнаємося про те, що І.І.Шац був губернським прокурором Малоросії, П.В.Розенберг – кам'янець-подільським генерал-губернатором, К.П.Брант – Чернігівським обласним казначеєм, К.А.Балюр – секретарем губернського правління, Х.Шнейдер – городничим м.Гадяча, Г.Ф.Гергель – бургомістром у Ромнах, ротмістр Б.Р.Зітман – асесором Новгород-Сіверської казенної палати, А.А.Зоц – підкоморієм у Прилуках, тобто знаходилися на посадах, так чи інакше пов'язаних з економічним життям регіону²². Окрім того, надвірний радник П.П.Міллер володів кріпаками у Новгород-Сіверському, Михайло та Федір Фукси – під Ромнами, І.Р.Клянус – в околицях Конотопа, Ф.Я.Гірман – у Лубенському повіті²³.

Поряд з німцями і сербами у проханнях про підвищення в чинах з фонду 1336 ЦДІАК згадуються й представники деяких інших національностей, для яких Російська імперія на межі XVIII-XIX ст. стала другою батьківщиною. Зокрема, саме цей тип джерел ще далі розширює горизонти грецької діаспори у тогочасному східному Подніпров'ї, бо саме з нього дізнаємося, наприклад, про родину грецького купця з Ніжинського братства П.Олішевського, до котрої, окрім господаря та його дружини, входила їх дочка, її чоловік А.Загреба й шестеро онуків²⁴. Відносно ж греків-небратчиків є згадки про нащадків бунчукового товариша Андріанопольського, один з яких Степан (1764 р. нар.) мав двох синів і доньку, володів 28 кріпаками на Роменщині та виконував обов'язки земського комісара того ж повіту²⁵. До служилих людей відносилася й сім'я Халкідонських, причому Іван Халкідонський, за свідченнями кінця серпня 1800 р., керував конотопською поліцією²⁶. Використання цієї частини архіву правління може також внести значні корективи і в наше уявлення про загальне розселення греків в Україні, бо містить згадки про такі місця компактного проживання їх у краї, як села Греківка, Греківщина Хорольського, Афінівка Пирятинського повітів та ін.²⁷

Велике значення мають чиновницькі реєстри й для вивчення історії тих фамілій, які на початок XIX ст. вже важко було навіть назвати іноземцями. Так, скоріше за все румунське коріння мала сім'я хорольських землевласників Волошинових, мадярське – губернський реєстратор, роменський поміщик Дем'ян Ліштванов (Іштванов), французьке – дрібний шляхтич, співробітник карного розшуку м.Конотоп В.Віктор, дворянин І.Базалій (1760 р. народження), Максим, Іван, Петро та Олексій Савойські (Семцови-Савой-

ські), англійське – Петро Британівський, північно-американське – О.Монтанський²⁸.

І нарешті, ці документи не повинні залишатися поза увагою спеціалістів з тогочасних російсько-османських економічних відносин. Звичайно, твердження про те, що Санкт-Петербург та Стамбул тоді більше протидіяли одне одному й воювали, аніж жили мирно (а тим більше, торгували), має за собою величезну кількість фактів і вже стало до деякої міри навіть аксіоматичним. Але водночас пам'ятки російського імперського діловодства (зокрема, фонд 1336 ЦДІАК) свідчать про те, що паралельно з цим мали місце також явища взаємної інтеграції. Наприклад, кримсько-турецький рід Шин-Гиреїв (Шінгіреїв) уже до 1802 р. зрусифікувався настільки, що його окремі представники (такі, як Павло Петрович та Петро Семенович) одружилися на місцевих дворянках, дали своїм дітям православні імена, займали відповідальні посади в судових інстанціях і, володіючи на правах благородного стану землями в Україні, вносили вагомий доробок в її економічний розвиток. Це ж стосується й інших “турків” – дворян Імшенецьких, син яких Яків у 1800 році, в 25-літньому віці, сконцентрувавши в своїх руках значні земельні угіддя займав посаду сосницького городничого²⁹.

Третю групу джерел фонду 1336 становлять документи, котрі умовно можна об'єднати поняттям “різне”. Нараховуючи понад 30 томів, вони, дійсно, присвячені майже всім сторонам життя регіону, від указів Сенату Російської Імперії стосовно його територій, проблем переселення місцевих козаків на Південь, питань покріпачення селянства, реакції на неї рядового населення і до вказівок про роботу Ряшківської суконної фабрики, функціонування судноплавства по Дніпру, ярмаркову торгівлю, будівництво, ремонт доріг, гребель, мостів, діяльність пошти та провінційних філій Адміралтейства. В той же самий час певна частина “різного” безпосередньо стосується й теми нашого дослідження, охоплюючи її з двох боків: як з точки зору перебування в Україні стовідсоткових іноземців (наприклад, справи про занесення вихідців із за кордону, які продовжували зберігати за собою підданство своїх держав, у реєстри місцевого міщанства та купецтва), так і тих, хто вже повністю призвався до місцевих умов.

До “грецької” теми цей вид матеріалів Малоросійського губернського правління додає цілу низку зшитків, що мають наступні назви: “Списки населення. 1797-1801 роки”, “Про грецьких поселенців м. Ніжина”, “З приводу ніжинського купця – грека Полтавцева”, “Подання ніжинського купця Юр'єва 1798 року”, “Про Івана Македонського” тощо. Аналіз їх дозволяє насамперед уточнити динаміку розселення вихідців з Пелопоннесу в межах Чернігівщини та Полтавщини. Разом з цим маємо можливість поглибити наші знання й про засновану ще 1658 р. ніжинську общину їх, спостерігати моменти життя останньої, робити біографічні доповнення щодо окремих осіб³⁰.

Одна справа присвячена Милорадовичам. У ній міститься додатковий уточнюючий матеріал з приводу появи цієї родини в Україні, початку її землеволодіння тут, стану останнього на 1797-1799 рр., причому, перед нами – не перевернуті свідчення монографій радянського періоду, а достовірні образи людей, особливості їх почерку, манера поведінки у різних ситуаціях³¹.

Шведи персоналізовані постаттю Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора початку царювання імператора Миколи I Фабіана Вільгельмовича фон дер Остен-Сакена (1755-1837), похованого на території нинішньої Києво-Печерської Лаври. Його зображено в той момент життя, коли, на відзнаку за військові заслуги та доблесну службу на користь нової Віт-

чизни, він був 1797 р. удостоєний графського титула. Окрім того, поживклі сторінки зберігають цінні відомості родинного та майнового характеру щодо сім'ї Остен-Сакенів взагалі, які ми не знайдемо більше ніде й котрі досить легко назавжди можуть поринути у небуття³².

Зустрічаємо тут також і велику кількість німців. Так, комплекс ділових паперів, об'єднаних спільною назвою “Скарга на фон Фока”, показує нам не стільки ситуацію, в якій 1797 р. опинився вищезгаданий генерал-губернатор Києва, скільки описує в зв'язку з нею службовий шлях цієї людини, участь близьких її родичів у промисловому та сільськогосподарському житті краю³³. Справа “Щодо писаря Гірмана” містить дещо нове стосовно цього службовця з Лубенщини (див. вище), зокрема про його майновий стан, участь у цілій низці тогочасних підприємницьких ініціатив³⁴. А в одній з книг другого опису фонду 1336 подано стислий життєвий нарис поміщицької родини Корбів з вказівками на те де і скільки належало їм землі й селян, якими мануфактурними підприємствами вони володіли, куди вкладали наявні гроші, які мали прибутки, за рахунок чого перетворювали останні у капітал, тощо³⁵. Майже про те саме свідчать і документи щодо місцевої франкомовної сім'ї Гамболеонів³⁶.

Таким чином, можна зробити висновок, що фонди Малоросійського губерньського правління ЦДІАК України являють собою цінне джерело з історії перебування й економічної діяльності у Подніпров'ї іноземців, а також вихідців з-за кордону, котрі ще в попередні часи вже досить ґрунтовно освоїлися на нових територіях розселення. Охоплюючи період з 1796 по 1801 рр., даного роду матеріали чітко розподіляються на декілька груп. Причому для висвітлення розглядуваної теми важливе значення серед них мають вхідні та вихідні документи, протоколи засідань самого правління, матеріали про підвищення чиновників губернії у посадах, так зване “різне”. Перші містять, як правило, лише натяки на якусь подію, в якій були задіяні носії неслов'янських прізвищ. Оригінальність їх, однак, полягає у тому, що вони в більшості своїй нічим не підтверджуються, нагадуючи своєрідні “історичні ліхтарі”, котрі, вихопивши на мить з пітьми часу постать чи подію, тут же опускають їх у ще більшу темряву забуття. Другі – це певною мірою деталізатори, на сторінках яких ми спостерігаємо уривки подій і, ще нічого не знаючи про дійові особи в цілому (ясна річ, окрім їх незвичайних для нашої землі імен), уже бачимо ту чи іншу з них у певних обставинах. Треті (на думку автора, найцінніші) розгортають перед дослідником цілі автобіографії людей, окреслюючи їх особистий, службовий та підприємницький шлях, і, нарешті, останні дають деякі уточнення, або, як би ми нині сказали, корекцію в часі. Звичайно, рівень збереженості документів XVIII ст. майже не дозволяє простежити долю підприємців більш-менш об'ємно, тобто у всіх чотирьох площинах. Однак навіть те розрізнене, що маємо, – інформація унікальна, котру не знайдемо ані в статистичних, ані у монографічних виданнях. Вона варта самого широкого оприлюднення, тим більше, що її носій та зберігач – папір, занадто підвладний часу.

¹ Див.: ЦДІА України в Києві. Ф. 1336, оп.2, спр.178, арк. 10-10 зв.

² Там само. – Оп. 3, спр. 2, арк. 91-91 зв.

³ Там само. – Спр. 19, арк. 13-13 зв.

⁴ Там само. – Спр. 1, арк. 12.

- 5 Там само. – Спр. 1, арк. 7; Спр. 2, арк. 25
- 6 Там само. – Оп. 2, спр. 19, арк. 87 зв.; оп. 1, спр. 3, арк. 104.
- 7 Там само. Оп. 3, спр. 2, арк. 107.
- 8 Там само. – Оп. 1, спр. 3, арк. 471, 502, 580, 946-946 зв.; спр. 18, арк. 12, 386.
- 9 Там само. – Спр. 3, Арк.170, 272-273; спр. 18, арк. 12-12 зв.
- 10 Там само. – Спр. 3, арк.350-352; оп.2, спр. 19, арк. 35-35 зв, 110-110 зв.
- 11 Там само. – Оп. 3, спр. 2, арк. 36.
- 12 Там само. – Арк. 29-29 зв.; спр. 19, арк. 75-76 зв.
- 13 Там само. – Спр. 1, арк. 1; спр. 2, арк. 4- 4 зв., 45 зв., 62; оп. 1, спр. 3, арк. 230; оп.2, спр.19, арк. 71 зв. – 72 зв., 78, 90-92, 95-95 зв., 111-113 зв., 122-123.
- 14 Там само. – Оп. 3, спр. 1, арк. 12-12 зв.; спр. 2, арк. 25 зв., 26 зв., 38, 89; спр 19, арк. 14; оп. 1, спр. 3, арк. 894; спр.18, арк. 252, 277; оп.2, спр.19, арк. 78 зв.
- 15 Там само. – Оп. 1, спр. 3, арк. 602 зв.
- 16 Там само. – Арк. 317; оп.2, спр. 19, арк. 88, 112.
- 17 Там само. – Оп. 1, спр. 3, арк. 82, 127, 233 зв., 940; оп.2, спр.19, арк. 116-116 зв.
- 18 Там само. – Спр. 37, арк. 19-20; оп.2, спр. 1а, арк. 22 зв.-23, 41; спр.11, арк. 59 зв., 98 зв. – 99, 100 зв. – 101, 542 зв., 549 зв.-550, 630 зв.-631; спр.54, арк. 1,3 зв., 4 зв., 7, 14, 87, 169; спр.55, арк. 234 зв., 236-236 зв., 237 зв. – 238, 820 зв. – 821, 857 зв.-858, 898 зв.-900; спр.57, арк. 220, 224 зв.
- 19 Там само. – Оп. 2, спр.11, арк. 562 зв.-563; спр. 52, арк.. 1-1 зв., 2-3 зв., 13 зв.; спр.55, арк. 20, 69 зв., 83, 881 зв.-882, 884 зв.-885.
- 20 Там само. – Спр.54, арк. 2-3, 41-42; спр. 55, арк. 635, 637, 879 зв.-880, 924 зв.-925.
- 21 Там само. – Спр.11, Арк. 141-142, 553 зв.-554; спр. 54, Арк. 5, 182; спр.55, Арк. 913 зв.-914; спр.57, арк. 236.
- 22 Там само. – Оп. 1. спр.37, Арк. 11, 13, 13 зв.; оп.2, спр. 52, арк. 86; спр.54, арк. 115-116 зв.; спр.55, арк. 272-272 зв.; спр.57, арк. 10-10 зв., 215 зв., 218 зв., 265 зв.
- 23 Там само. – Спр.37, арк.13; оп.2, спр. 11, арк. 400-401, 610 зв.-611; оп. 2, спр.52, арк. 16, 68; спр.55, арк. 179 зв.-180.
- 24 Там само. – Арк. 451.
- 25 Там само. – Спр.54, Арк. 7, 152; спр. 55, арк. 815 зв.-816, 911 зв. – 912.
- 26 Там само. – Арк. 413, 415.
- 27 Там само. – Арк.88 зв.
- 28 Там само. – Оп. 1, спр.37. арк. 22; оп.2, спр. 11, арк. 234, 235-236, 434-435, 462-463, 596 зв.-597, 657 зв.- 658; спр. 54, арк.3 зв.; спр.55, арк. 452 зв.-453; спр.57, арк. 87 зв.
- 29 Там само. – Оп. 2, спр.54, арк. 866 зв.-867; спр. 55, арк. 605 зв.-606, 822, 866 зв.-867.
- 30 Там само. Оп. 1, – справи 38, 39, 84, 93, 129; оп.2, спр. 51.
- 31 Там само. – спр.52, арк. 14-20.
- 32 Там само. – спр.64, арк. 49-51.
- 33 Там само. – спр.53, арк. 116-120.
- 34 Там само. – спр.239, арк. 244-252.
- 35 Там само. – спр.35, арк. 668-671.
- 36 Там само. – спр.87, арк. 402-412.